

ЧЕТИРИ ЕСЕТА

ХОСЕ ОРТЕГА-И-ГАСЕТ

ХОСЕ ОРТЕГА-И-ГАСЕТ И „ЗРИТЕЛЯТ“

Мисля, че дори и в едно преводно издание на тези няколко есета — минимална част от неимоверната творческа продукция на есеиста-философ, би било необходимо да се представи авторът, който твърде слабо се познава в България. Това представяне, разбира се, няма да бъде пълно, а по-скоро напомняне за твореца, за когото върховната мисия на човешкото мислене е „търсене и откриване на истината в нещата“.

Хосе Ортега-и-Гасет (1883—1955) е без съмнение най-универсалният мислител, създаден засега от съвременна Испания. Философското му творчество, което достига върховете на Хайдегер и Рьсел, е съставено според строго научна система, чийто гръбначен стълб е доктрината за човешкия живот като радикална действителност („Темата на нашето време“) и новата идея за разум — жизнения и исторически разум, — който произтича от разбирането на тази действителност.

Но Ортега е много повече от учен, който създава определена философска система. Той е мислител и квинтесенцията на неговото мислене е търсене на истината, посочване как да се мисли и как да се проявява старание в откриване на същността на нещата. Дейността на Ортега е колосална, защото той не се ограничава само с книгите и вестниците, които издава, а чрез своята университетска дисциплина — философията — поставя в ход една интелектуална офанзива от голям мащаб, чиято цел е да се промени схващането за някои философски, педагогически, социологически, етични, естетически, политически и исторически проблеми, които съставляват скелетът на съвременния живот и по-специално на испанския.

Ортега-и-Гасет научно се формира в германски университети. Престоят му в Марбург — център на неокантианството — е решителен в това отношение. От момента на завръщането му в Испания (1908) започва и усърдната му дейност на интелектуален реформатор на испанския живот. Темата за Испания — основна в творчеството му — го обсебва не само духовно, но и става негова съдба. Защото Ортега е не само съзерцател, констататор, а нещо много повече. Той иска да промени нещата (според собствените му думи) в „страната с най-ненормалния народ в Европа“. Смишълът и посоката на тази промяна е европеизирането на испанския живот, издигането на интелектуалното му равнище.

По това време „поколението от 98 г.“ е в своя духовен разцвет. Но Ортега, макар и в духовно отношение близък на това поколение, не принадлежи към него. Той ще оглави следващото — поколението на Мараньон, Перес де Айала, Пикасо, Хуан Рамон Хименес, които възприемат не само една чисто естетическа позиция, а теоретическа, засягаща в дълбочина интелектуалната строгост на формата — да се постави проблемът за Испания.

Ортега се устремява и към политическата арена. Основава група с многозначителното наименование „Лига за политическо възпитание“ и сп. „Испания“, чието име като че ли символизира първостепенната жизнена грижа на основателя. Сътрудничи и в основаването на „Ел Сол“, вестник с най-голяма политическа тежест в испанския политически живот преди Гражданската война. Това е за известно време. Впоследствие Ортега ще даде гръб на политиката.

През 20-те години Ортега-и-Гасет се превежда в цяла Европа. Появяват се големите му книги и есета: „Безгръбначна Испания“, „Темата на нашето време“, „Дехуманизацията на изкуството“, „Мирабо или политикът“. През 1923 г. основава и ръководи сп. „Ревиста де Оксиденте“, което е двигателният механизъм на духовното обновяване. Около него се групира елит от испански интелектуалци и то действително успява да издигне испанската мисъл на европейско равнище.

През 30-те години излизат книгите: „Бунтът на масите“, „Мисията на университета“ „Гъот, видян отвътре“, „Около Галилей“, „Самовглъбяване и изопачаване“, „Разсъждения за техника“ и т. н.

Именно през 20-те години Ортега ще започне издаването на „Зрителят“ — колекция от есета в осем тома, което ще продължи и през 30-те години. И защо, биха запитали някои, след като неговата известност е вече световна? Защото съкровено желание на автора е да установи директна комуникация с публиката, да общува интимно с нея. Той търси духовни приятели, с които да споделя всичко онова, което го вълнува, наблюдавайки и съзерцавайки живота такъв, какъвто протича пред него. На тези свои събеседници Ортега, който жалува за искреност и истина, ще предаде най-интимната си и сърдечна мисъл. Но не само с това се изчерпва смисълът на тази директна комуникация. „Зрителят“ отваря нови канали за упражняване на мисленето, в които поставя читателя, задължавайки го да върви по тях и следователно да съзерцава живота от висотата на интелигентността, прилагайки без отстъпки етичката строгост на чистото и аскетично обследване на истината. Така че „Зрителят“ е Ортега, но може да има още стотици, хиляди други „зрители“ в Испания и извън Испания, които са обесени от сходни безпокойства, аспирации и търсения.

В „Зрителят“ Ортега се изявява като първостепенен писател, който познава творческата мощ на езика, стойността на думата и предназначението на литературата като изцяло изкуство. Към своите дълбоки и всеобхватни познания тук той прибавя и уменията да казва прекрасно това, което трябва да каже.

Силата на съдържанието е в същност сила на стила. Обстоятелствеността, натруфеността и ефектът на фразата са нещо съвършено чуждо на писателя. Съществителното име е придружено от допълнение тогава, когато трябва да се изрази отсянка на мисълта, на чувството. Честата употреба на местоименни и инфинитивни форми (сегашни и минали) придава особена гъвкавост на езика. Формата и съдържанието на неговата философска проза напълно се покриват. В работата си над „Зрителят“ съм се старал да предам елегантността, точността и проникателността на тази кастилска проза, доколкото, разбира се, един превод позволява това.

Накрая, преди да засегна въпроса за индивидуализма на Ортега-и-Гасет, поне такъв, какъвто го схващам от есетата, искам да наблегна, че това представяне очертава неговия ръст, но най-вече на испански фон. Ние, от позицията на марксистическата етика, сме в правото си да отхвърлим някои негови истини и схващания.

В есетата и книгите му често се срещат думи като „тъпли“, „плебейска психология“ и др. под. Но нека за момент се пренесем в онези Испания на Филип II и Карлос V, когато „слънцето не е залязвало в испанските колонии“. Испания е на върха на своето могъщество. Индиите (Новият свят) са неизчерпаем източник на богатства. Златото от галериите на конкистадорите се съсипва в кралския двор, строят се нови дворци, по пищност и блясък испанската аристокрация няма равна на себе си. Но на другия полюс испанският народ, окован от католическата догма и кралския абсолютизъм, тъне в безпомощност и нищета. И тъкмо когато Испания се разпорежда по всички краища на планетата, по испанската земя плъзват хиляди испанци, чиято върховна грижа е да напълнят stomасите си, прибягвайки до всевъзможни хитрости и дребни мошеничества. Този упадък е отразен в своеобразния шмекерски роман („новела пикареска“), където главен герой е скитаният испанец — пикаро, мошеник, шмекер.

Естествено този исторически анахронизъм е продължил да се предава по наследство. Ортега-и-Гасет, който търси причината за съществуването и на най-малките неща, търгвайки от самия им зародиш, не е могъл да не види и да не реагира на изостаналото интелектуално развитие на своята страна.

Истина е, че той е ревностен защитник на индивидуалното, на изкопно присъщото на всеки човек. Но неговият индивидуализъм няма нищо общо с Ницшеово презрение към слабите, „нищожните“, „хората без стойност“, безпомощните. Няма нищо общо и с Ницшевия култ към волята, с неговата идея за насилието. Индивидуализмът на Ортега-и-Гасет е по-скоро разбиране не само на себе си, но и на другия. Както всеки един от героите на Иво Андрич има свое право да бъде на тази земя, както Платон Каратаев на Толстой носи нещо от голямото у себе си, както старецът на Хемингвей и Сали Яшар на Йовков намират своя смисъл в живота — единият в борбата, другият в красотата, тъй и всеки човек за Ортега-и-Гасет, малък или голям, има „мисия в истината“.

Неговият индивидуализъм е и загриженост за човека, за съдбата на човешкия дух, поставен на сериозно изпитание с цялата му проблематика от XX в. Ортега и Гасет предусети настъпването на фашизма, а ние знаем до каква степен бяха унижени човекът и човешката култура от това свърхорганизирано човешко зло.

Иван Гичин

РАЗМИСЛИ ПРЕД ПОРТРЕТА НА МАРКИЗА ДЕ САНТИЛЯНА

За мое удоволствие най-интересното от изложбата¹ е картината на Хорхе Инглес. Ако представите за женственост, за която се намеква, в нея бяха узрели, тази четириквковна галерия щеше да бъде съвсем друга и съвсем друга — историята на Испания.

Толкова е женствен този портрет, че в началото създава измамна представа. У забързания минавач той оставя спомена за тихо и уединено местенце, изпълнено с молитвено спокойствие.

* * *

Нищо по-женствено, повтарям, от това да се предложат два съвсем различни аспекта: единият за отминаващия, другият — за този, който се задържа, изпълнен с преклонение. Ако желаем да опознаем жената, необходимо е да се спрем пред нея, или казано по друг начин, необходимо е да „флиртуваме“. Не съществува друг метод за опознаване. Флиртът е за жената това, което е опитът за електричеството. И тъй флиртът започва със спирание, благодарение на което забързаният пешеходец става разпитвач, който подхваща особен разговор. Когато Ласал, предвестник на днешното работническо движение, решил да се ожени, той съобщил новината на своя приятел, подражавайки на Хегеловата терминология: ще се индивидуализирам пред една жена, писал. В действителност жената не открива втория му аспект, истинския и свойствения, а онзи, който се индивидуализира пред нея и престава да бъде човек изобщо, човек, който отминава, някой си. В това, както във всичко, психологията на жената е противоположна на тази на мъжа. Мъжката душа живее, насочена с предпочитание към колективни дела: наука, изкуство, политика, търговия. Това придава известна театралност в поведението на мъжете: най-хубавото, най-свойственото и индивидуалното от нашата личност ние го даваме на публиката, на безименните същества, които четат писанията ни, аплодират стиховете ни, гласуват за нас на изборите или купуват стоките ни. Писателят представлява крайната форма на това безсрамие, бидейки по-интимен с анонимната публика, отколкото с най-интимния си приятел. Мъжът живее благодарение на останалите и заради това живее за останалите. За това намеках аз, когато говорех за рабелепието, което мъжката съдба носи със себе си.

Жената, напротив, е с по-господарско държане пред съществуването. Тя не допуска щастието ѝ да зависи от благоволението на някаква публика, нито пък представя за приемане или отхвърляне онова, което е най-важно в нейния живот. По-скоро обратното, възприема поведение на публика, щом като се яви възможност да бъде тя, която одобрява или не одобрява мъжа, който се доближава; да бъде тя, която измежду много други го подбира и избира. Така че мъжът, виждайки се предпочетен, се чувства възнаграден. . . Любопитно е, че това схващане за жената като възнаграждение за мъжа съществува в най-старинните общества; така Илиадата дава полет на звучния рояк на своите хекзаметри, за да ни разкаже за гнева на Ахил, разярен, защото са му отнели кротката робиня Бризеида, която е била възнаграждение за неговите подвизи. Впоследствие стойността на това възнаграждение нараства до степен, щото тя не се определя от властта или съда, а се дава възможност на самото възнаграждение да решава кой да бъде възнагражденият.

¹ Става въпрос за една изложба на женски портрети на испанки, организирана от Обществото на приятелите на изкуството през 1918 г.

Сравнена с мъжа, всяка жена е в известен смисъл принцеса: живее от себе си и заради това живее за себе си. Пред публиката се явява единствено с условна маска, безлична, макар и различно модулирана; следва модата във всичко и се чувствава приятно с готовите фрази, с възприетите мнения. Слабостта ѝ към тоалетите, към бижутата, към украшенията би могла да се вземе като възражение на това, което казвам. По мое мнение, далеч от намерението да му се противопоставя, то го потвърждава. Суетата на жената е по-показна от тази на мъжа именно защото се отнася единствено до външната страна на нещата; ражда се, живее и умира в онова външно лице от нейния живот, за което споменах, но обикновено интимната ѝ действителност си остава непокътната. Доказателството за това е, че суетата в показва, често свойствена на жената, не ни позволява да направим заключение за чертите на характера ѝ със същата сигурност, както при мъжа. Суетата на самца, не така демонстративна, е по-дълбока. Ако талантът или политическият авторитет можеха да се отпечатат на лицето, както се случва с красотата, присъствието на по-голямата част от мъжете би било непоносимо. За щастие тези дарби не се изразяват в спокойни черти, а в действия и динамика, които изискват време и усилие, за да се осъществяват, защото те не могат да бъдат показани, а доказани. Толкова е голяма разликата във взаимоотношението с публиката между мъжа и жената, че дори има противоположни белези. С колкото повече блясък и старание жената се показва пред публиката, толкова по-голяма е дистанцията, която установява между нея и истинската си личност. Така с усиляването на външния блясък, с който се огражда една жена, нараства и броят на самците, които изгубват надеждата да падне върху тях нейният избор, и знаят, че са осъдени да бъдат далечни зрители. Би могло да се каже, че луксът и елегантността, украшенията и бижутата, които дамата поставя между себе си и останалите, преследват целта да скрият интимната ѝ същност, да я направят по-тайнствена, далечна и недостъпна. Мъжът, напротив, разгласява онова, което най-много цени у себе си, най-потайната си горделивост, онези постъпки, онези неща, в които е сложил цялата сериозност на своя живот. Жената има театрална външност и потайна интимност; у мъжа интимността е театралното. Жената отива на театър; мъжът го носи дълбоко в себе си и е импресарио на собствения си живот.

Сред разпространените идеи, третиращи психологията на двата пола, не намирам да е наблегнато, както трябва, на това особено различие. Касае се за два противоположни инстинкта: у мъжа има инстинкт за експанзия, за изява. Чувства, че ако в очите на останалите не е такъв, за какъвто се мисли, не би струвал нищо. Оттук силното му желание да се изповядва, сърбежът да изкарва на показ интимната си същност. Лиризмът в края на краищата е вследствие на този краен мъжки цинизъм. Понякога тази склонност да изразява интимността си, като че ли демонстрирайки я на останалите, придобива пълната си реалност, се изражда, задоволявайки се да казва нещо, дори те да не съществуват. Вътрешният живот на голяма част от мъжете започва да се свежда единствено до живота на думите им и изявата на чувствата им се ограничава в словесно съществуване.

У жената, напротив, има инстинкт за потайност, за прикриване: душата ѝ живее като че ли с гръб към външното, криейки интимната ферментация на страстите. Целомъдрените жетове не са друго освен символична форма (да се види Дарвин и Пидерит) на онази духовна загадка. Не е тялото в действителност, което тя се стреми да брани от мъжките погледи, а онези свои мисли и чувства, отнасящи се до намеренията на мъжа по отношение на нейното тяло. Същото нещо най-често и най-интензивно се проявява при уплахата у жената. Уплахата е вънление, породено от страха да не би мислите и обичта ни да станат достойна. Колкото по-голямо е желанието да запазим в тайна нещо от нашия вътре-

шен живот, толкова повече се усилва страхът ни от изненади. Така този, който лъже, обикновено се смущава, като че ли се страхува, че погледът на ближния ще прониза лъжовната му дума и ще разкрие истинските намерения, които крие. И тъй жената живее в постоянен страх, защото непрекъснато трябва да крие същността си. Обикновено едно момиче на петнадесет години има повече тайни от един старец, и една жена на тридесет години съхранява повече потайни неща, отколкото един държавен глава.

Това притежание на собствен, уединен и таен живот, това господство в един собствен интериор, в който не се позволява на ближния да обикаля, е едно от превъзходствата на жената пред мъжа. То е природното „достоинство“ на жената, онази фина, мистична пружина, която установява дистанция между нея и нас. Защото „достоинството“, както много добре е било схванато от Ницше, е преди всичко „патос на дистанцията“ между индивид и индивид. От това произтича, че приятелството между жените не е така интимно, както при мъжете. Би могло да се каже, че жените по-ясно съзнават откъде започва техният собствен и неприкосновен живот и къде свършва този на ближния.

Така маскирано и скрито протича истинското женско съществуване, закриляно от публиката от привидна женственост, чието предназначение е да бъде маска и броня. Аз мисля, че всеки силно индивидуален живот винаги е изпитвал нужда да си създаде една фиктивна личност, една своеобразна обвивка, която да възпира и отклонява враждебното любопитство на по-нискостоящите хора, за да може зад онази крепост той да бъде без притеснение такъв, какъвто знае, че е. Но докато при мъжа това се случва по изключение, у жената е основно.

Често мъжът забравя тази скрита по своята същност особеност на женската личност и затова в общуването си с жената се натъква от изненада на изненада. Обикновено първоначалната външност на една жена изключва възможността, щото онази деликатна, игрива, безтегловна фигура, цялата презрение и богатство, да е способна на страст. Всяка жена изглежда светец, ако вярваме, че светостта е плъзгане по живота, без да позволим да ни компроментира. И въпреки това истината е съвършено противоположното: онази почти нереална фигура е в очакване единствено на случая, за да се хвърли във вихъра от страсти с такъв устрем, решителност и доблест, с такова пренебрежение към тежките последствия, че дори и най-решителният мъж остава винаги накрая и, засрамен, той разкрива за себе си, че е човек с утилитарен, пресмятащ и колеблив нрав. Но за да се изяви дълбоката и индивидуална жизненост на жената, необходимо е мъжът да се отдели от публиката и по един или друг повод да прояви индивидуалността си пред нея. Отблъскващото и чудовищното у проститутката е нейното противоречие с женската природа, в резултат на което принася в дар на анонимния мъж, на публиката, скритата си личност, която трябва да бъде разкрита единствено пред предпочетения. До такава степен тя е отрицание на женската същност, щото деликатният мъж изпитва инстинктивно отвращение от проститутката, защото въпреки привидните си белези на жена у нея като че ли живее мъжка душа. В замяна на това „класика“ по въпросите на нежния пол Дон Жуан, истински го привлича най-скритата жена, най-потайната за публиката, и която в женската морфология представлява противоположният полюс на проститутката. Дон Жуан в действителност се влюбва в монахинята.

В началото зрител и публика, впоследствие мъжът чрез флирта установява индивидуална връзка с жената. Да се започне флирт ще рече да се отправи покана за уединен разговор между двама за едно невидимо, тайно духовно общуване. Поради това в началото той е жест, дума, която отрича и като че ли сваля условната маска — привидната личност на жената, — и почуква на вратата на другата, по-интимна личност. Тогава, както показващата се измежду облаците луна, спотайвалата се жена започва да излъчва скритата си жизненост, за да

блесне накрая пред онзи мъж с истинското си лице. Този момент на духовно очакване, това кратко време на превъплъщение на привидната и безлична жена в истинска и индивидуална — явление, което може да се сравни с проявяването на негатива, доставя най-голяма наслада на душата. Порокът на Дон Жуан не е, както предполага една плебейска психология, грубата чувственост. Напротив, историческите личности, които със своите черти са спомогнали да се оформи характерът на Дон Жуан, са се отличавали с ненормална фригидност по отношение на сексуалните удоволствия. Донжуановската наслада е насладата да се присъствува понякога на онази чудна сцена на женско преобразяване — онзи патетичен момент, в който какавидата става в чест на някой мъж пеперуда. След като свърши действието, отново студената гримаса се появява на устните на Дон Жуан и оставяйки пеперудата да изгори на слънцето току-що разтворените си криле, той се насочва към друга какавида.

Повод за тези и безброй други размишления е картината, в която Хорхе Инглес увековечава образа на маркиза де Сантилиана. Защото от пръв поглед ние откриваме дама в молитвен унес, потънала като ангел в една спокойна, абстрактна и молитвена атмосфера. Но ако се вгледаме, ще видим политнала устремено към светлината вечната, страстна пеперуда.

* * *

Както казаха, в тази картина съжителствуват възхитително две начала. В първия момент усещаме мирис на тамян, оставаме с впечатлението, че в нея цари покой. Но ако гледаме настойчиво, ще съзрем зародиша на какви ли не безпокойства и през решетката и параклиса ще почувствуваме как прониква земен бриз, който обгръща с меко безпокойство изящната глава на дамата.

Самата техника на картината не е решена: два живописни принципа воюват плахо в ръката на художника. Северът и Югът, Фландрия и Италия се преследват враждебно по всички кътчета на платното, както Хектор и Диомед в една Омирова песен. Това живописно колебание е само симптомът на един по-сериозен конфликт, присъщ на творбата като цяло, от вдъхновението на майстора до самата същност на изобразената личност: тук са в ръкопашен бой Готиката, която е Средновековието, която е аскетизъм, и Ренесансът, който е предвестник на ново време и на тържество на този живот над другия.

Дамата е била увековечена в акта, предпочитан от Средновековието: молейки се. Въпреки това нека се вгледаме. Ръцете като че ли са устремени към небесата. Какво ги задържа? Защо потрепват във въздуха като крилете на гълъб, изгубил посоката? Не се знае добре, не се знае добре. В човешките жестове има загадъчност и когато някой вдигне хванатите длани на ръцете си, ние не знаем дали ще се унесе в молитва или ще се хвърли в морето. Един и същ жест предвещава двете противоположни авантюри.

Маркиза де Сантилиана подготвя впрочем ръцете си за молитва, но не е забравила да постави на всяко кокалче, на всеки пръст празничен пръстен. Това са фини халки, на които гори рубин, гранат, аметист, сапфир. Церемониалният тоалет на маркизата разнася в своето полюшкване великолепни ухания на любовни градини.

Мъжът ѝ, нежният поет, един от най-възторжените предвестници на Ренесанса в Испания, е бил съхранил наследството на провансалския лиризъм — това, което са направили Данте и Петрарка. Може би затова силуетът на тази дама буди в нашата памет представата за онези провансалски дворци, където през XIII в. под името куртоазия в богословското общество се вмъква непозволено култът към най-хубавите човешки инстинкти.²

² Модерната епоха, с която толкова много се гордеем, е дъщеря — със своите науки, политика и изкуство — на Ренесанса. Но Ренесансът е от своя страна рожба на провансалската

Но тънкият драматизъм на картината е фиксиран в миналата глава, която е с такава необикновена изразителност, че тържеството ѝ над комплицираната прическа и несъвършенството на художника е безспорно. С каква грация трепти във въздуха, както цвете в ливада, това дребно лице, на което една груба ръка е наложила да бъде с апокрифни очи! Чертите на лицето нямат нищо от вулгарната красота, задоволяваща се с корекции: това са черти фини, изискани, които са равностойни на духа, който изразяват.

Има женски лица, които представляват всеобхватен жизнен кодекс и могат да ни служат за норма, за да направляваме действията и насочваме съжденията си. Когато Гьоте, отвратен от германската грубост, отива в Италия, за да търси по-изтънено жизнено правило, той е улисан в композицията на Ифигения. Минавайки през Болоня, той се спира пред една Санта Агата на Рафаел. „Артистът — пише той в дневника си — ѝ е вдъхнал свежа и сигурна в себе си непорочност, освободена от студенина и суровост. Гледах продължително в лицето ѝ, трябваше да прочета в израза му моята Ифигения, защото от устата на моята героиня не трябва да излезе нищо, което тази светица не би могла да каже.“ Понеже литературното творчество на Гьоте не е нещо различно от личния му живот, тези думи означават, че неудовлетвореният велик германец, като минава пред картината на Рафаел, коригира профила на душата си, проектирайки го в съвършенството, което онова лице излъчва.

Не може толкова много да се иска от творбата на Хорхе Инглес. Но в нея има кълнове за по-висше съществуване, което, ако те се бяха развили, би могло да изтънчи душите на тези, които живеем по склона на Гуадарама, където е живяла и маркиза де Сантилиана. През тази дребна фигура преминава, стряскайки я, полъх на изтънена жизненост, който не се появява в другите картини на изложбата. Когато достигнем до платната на Гойя, ние отново ще намерим жизненост в неговите жени, но не ще видим изящност.

Далеч съм от намерението да поставям под съмнение набожността, с която се моли дамата; но ако се опитам да си изясня изражението на главата и ръцете ѝ, неизбежно си представям изражението на лицето на кошутата, когато чуе крясъците на хайката, които се разнасят сред дърветата.

Страстна възбуда, без да се знае какво я поражда, е успяла да нарани сърцето на маркизата. Подозираме, че в параклиса тя се готви за страстна авантюра. Чува се, чува се вече препускането на идеалните кавалери, лаят на кучетата.

У дамата напира силно, тайнствено желание за бягство. Друго не е необходимо, за да се изиграе непромениящото се ловджийско действие. В лова мисията на хрътката е да бяга, увличайки ловца и кучетата във вихъра на преследването. Така в безумието на любовта най-напред жената извиква на помощ привидния страх и бягството.

Да мислят другите, каквото си искат! За мен най-висшето в живота е една чиста и изящно драматична страст.

Преведе от испански: Иван Гичев

култура, в разцвет през XIII в. Е, добре; тази провансалска култура се заражда, покровителствува от няколко гениални жени, които откриват закона за куртоазията — първи разрыв с аскетичния и еклезиастичен дух на Средновековието. Нищо по-добре не окачествява неспособността на нашата епоха да разбере историята като забравата на тази фундаментална истина. Следователно не са инженерите, нито професорите тези, които със своите лаборатории и катедри са дали начало на прогреса, а няколко избрани дами с празниците в своите салони, по онова време наричани „дворци“. Научната библиография, в която това се доказва, а също и идеологическото развитие на темата ще може да се види в едно есе, което подготвям: „Куртоазия, или добрите маниери.“

В морфологията на женското същество едва ли има по-странни фигури от тези на Юдит и Саломе — двете жени, които вървят с по две глави: собствената и отрязаната.

Любопитно е, че във всяка действителност възникват крайни положения, при които като че ли самият вид се отрича и се превръща в собствената си противоположност. Те са доближаващи се природи, които, тъй да се рече, принадлежат на две съседни кралства, подобно на някои животни, които почти са растения, или някои химически субстанции, които са почти жива плазма. В тях е залегнало двусмислието, свойствено на всичко онова, което е завършеност и крайност; затова не се знае добре дали профилът на телата, който е крайната им линия, е техен или е на заобикалящото ги пространство, което ги ограничава.

Сериозното размишление, което не се губи в подводните скали на анекдотите, нито в случайната казуистика, ни разкрива женската същност във факта, че едно същество изпитва чувството за пълна реализация на своята съдба, когато отдава своята личност на друга личност. Всичко останало, което жената прави или което е, има обяснителен и произведен характер. На това изумително явление мъжът противопоставя основния си инстинкт, който го подтиква да обсеби друга личност. Съществува следователно предварително установена хармония между мъж и жена: да се живее за жената означава да се отдава; да се живее — за мъжа означава да завладява; и двете съдби именно поради това, че са противоположни, достигат до съвършено разбирателство.

Конфликтът се поражда, когато в този основен мъжки и женски инстинкт се явят девиации и интерференции. Защото грешка е да се предполага, че конкретният мъж и жена са винаги свършени. Да делим човешките същества на мъже и жени очевидно е неточно; действителността предлага безброй нюанси между единия и другия полюс. Биологията показва, че телесната сексуалност се филтрира до такава степен през зародиша, шото става възможно по експериментален път да се промени сексът му. Всеки жив индивид представлява особено уравнение, в което участвуват двата рода, и няма по-голяма рядкост да се намери „изцяло мъж“ или „изцяло жена“. Това, което се случва с телесната сексуалност, е още по-явно, когато наблюдаваме психологическата сексуалност. Мъжкото и женското начало, Ин-а и Ян-а на китайските мислители, като че ли си оспорват правото за душите и достигат до тях чрез най-различни компромисни формули, които са разнообразни типове на мъже и жени.

Така Юдит и Саломе са две разновидности, които намираме в женски тип, който е най-поразяващият поради това, че е най-противоречив: жената-хищник. Не бих могъл да говоря, както трябва, за едната и другата фигура без необходимото за това време. Затова на първо време ще се огранича със съвсем кратко описание на Саломе.

Растението Саломе пониква само във върховете на обществото. Имало в Палестина една разглезена и безделна принцеса, която днес би могла да бъде дъщеря на banker или крал на петрола. Решаващото е, че възпитанието ѝ, получено в господарска среда, заличава в нейното съзнание динамичната линия между действителното и въображаемото. Всичките ѝ желаниа са били винаги задоволявани и онова, което тя не е желала, е било премахвано от нейното обкръжение. Най-съществената подробност в нейната легенда, ключът на психологическия ѝ механизъм, е във факта, че Саломе получава всичко, което желае. И понеже за нея да желае значи да има, то всичко онова, което ние обикновено правим, за да задоволим желанията си, за нея остава непознато. Освободената по този начин енергия се насочва към мотора на желанията, превръщайки Саломе в една необикновена фабрика на възделения, на въображения, на фантазия.

Това вече означава деформация на женствеността. Защото фантазията, въображението на жената обикновено са по-слабо развити, отколкото при мъжа, и на това тя дължи по-лесната си приспособимост към наложената ѝ съдба. За самец обикновено желанието е нещо въображаемо, което предхожда действителното; и, обратно, жената го открива между действителните неща. Така в еротично отношение мъжът често измисля призрак, както Шатобриан, някакъв любовен призрак, някакъв недействителен образ на жена, на която посвещава ентузиазма си. При жената това изобщо не е позволено, и то неслучайно, а вследствие на безплодното въображение, което е характерно за женската психика.

Саломе е фантазьорка по маниера на мъжа и понеже въображаемият ѝ живот е най-действителното и положителното в живота ѝ, то за нейната женственост става характерна мъжката девиация. Нека да се прибави към това постоянството, с която легендата намежда за непокътнатата ѝ девственост. Крайност в телесната непорочност, презагриженост да се запази по-дълго време девствеността, е характерно явление за жена с мъжки характер. Маларме сигурно е предполагал, че Саломе е фригидна. Плътта ѝ — стегната и еластична, с фини акробатични мускули — Саломе танцува, обгърната от сиянието, излъчващо се от скъпоценните камъни и редки метали, създава у нас впечатлението за „недокоснато влечуго“...

Саломе не би била жена, ако не изпитваше нужда да отдаде личността си на друга личност; но като жена, фригидна и с въображение, тя я отдава на един призрак, на един блян, роден от нейната същност. По този начин женствеността ѝ отива изцяло в едно имажинерно измерение.

Въпреки това по повод на любовната си химера Саломе си дава сметка най-сетне за разстоянието между действителното и фантастичното. Могъщият тетрарх не може да изфабрикува мъж, който да се покрие с образа, витаещ в онази дръзка главичка. Случаят се повтаря без промени: сред подобен разкош всяка Саломе води мрачен, неприятен живот, в самата си същност умъртвен от въздържанието. Понеже ѝ липсва материална опора, която да облекчи фантазмагоричното ѝ въображение, тя подобно на човек, който пробва костюми, търси измежду преминаващите пред нея мъже точния образец на илюзорния профил от нейните мечти.

И един ден Саломе си въобразява, че е намерила на земята възплъщението на своето видение. Сега няма да се опитваме да изясняваме причините за случилото се. Може би става въпрос единствено за *квид про кво* (quid pro quo)¹: съпадението между идеалния ѝ образ с този мъж от плът и кръв, когото наричат Йоан Кръстител, е по-скоро отрицателно. Този мъж прилича на нейния идеал единствено по това, че е различен от останалите мъже. Както Саломе, жените търсят винаги толкова различен мъж от останалите, че той почти принадлежи на някакъв нов, непознат пол. Друг белег за деформирана женственост. Кръстителят е космат и френетична личност, която крещи в пустинята и проповядва хидротерапевтична религия. Саломе не би могла да попадне на по-лошо; Йоан Кръстител е човек на идеите, *той е хомо религиозус* (homo religiosus)²; противоположният полюс на Дон Жуан, който е *ом а фам* (homme à femme)³...

Неизбежно трагедията настъпва като химическа експлозивна реакция.

Саломе обича своя призрак, на него тя се е отдала, а не на Йоан Кръстителя. Той ѝ е необходим само за да материализира своя призрак. Чувството, което Саломе изпитва към косматия си избраник, не е любов, а по-скоро желание да

¹ Грешка.

² Религиозен човек.

³ Човек на жените.

бъде обичана от него. Мъжкото у Саломе трябваше да я доведе неизбежно до еротична връзка, постъпвайки като мъж. Защото мъжът чувствава любовта най-вече като силно желание да бъде обичан, докато за жената най-същественото е да чувствава собствената си любов, топлината, която нейното същество излъчва, насочва към любимия и я устремява към него. За нея нуждата да бъде обичана се явява като последствие и като нещо второстепенно. Нормалната жена, нека не се забравя, е противоположният полюс на хищника, който се нахвърля върху плячката; тя е плячката, която се нахвърля върху хищника.

Саломе, която не обича Йоан Кръстител, изпитва нужда да бъде обичана от него, изпитва нужда да господствува над неговата личност и за да постигне това мъжко желание, тя ще си послужи с онази сила, която е свойствена на мъжа, за да налага волята си над околните. Ето защо тази жена, както други държат лилия в ръцете си, държи отрязана глава с дългите си мраморни пръсти. Това е нейната жизнено необходима плячка. С ритмична стъпка и полюляващо се тяло, с подобно на гарван еврейско лице Саломе крачи в легендата, а над вкочанясалата глава с изцъклени очи нейната душа се наклонява с грабителска извивка на ястреб или сокол.

Но тази история е премного заплетена и дълга. Затова тук разказвам само за трагичния флирт между Саломе—принцеса, и Йоан Кръстител—интелектуалец.

Преведе от испански: Иван Гинчин

ИСТИНА И ПЕРСПЕКТИВА

Проектът на Зрителя ми коства многобройни писма, пълни с нежност, с интерес, с любопитство. Едно от тях завършва: „Но чувствавам, че Вие сте рещили да бъдете само зрител.“

Бързам да успокоя този далечен приятел и затова трябва да изясня някои неща във връзка със съдържанието, което влагам в заглавието „Зрителят“. Всички мисли, които се крият зад тази дума, могат да се развият единствено в самия живот на произведението.

Нека да възвърне спокойствието си далечният приятел, който ми пише и за който — нека да му благодаря! — това, което правя или не правя, все пак представлява някакъв интерес: испанският живот ни задължава, шем не шем, да сме политически активни. Близкото бъдеще, време на социален кипнеж, ще ни го наложи с още по-голяма настойчивост. Тъкмо затова изпитвам нужда да задела част от самия себе си за съзерцание. И това, което се случва с мен, се случва с всички. Още преди половин век в Испания и извън Испания политиката — или, с други думи, подчиняването на теорията на ползата — навлезе изцяло в духа ни. Крайното проявление на това състояние може да се намери в онази прагматична философия, която открива същността на истината, същността на чистото теоретичното в практичното, в полезното. По такъв начин мисловната дейност се ограничава единствено в търсене на средства за целите, без да се интересува какви са те. И ето същността на политиката: да се мисли утилитарно.

Миналото столетие доста усърдно се е трудило, за да прибавя само инструменти: неговата култура е била прагматична. Войната изненада европейца без ясни понятия за решаващите въпроси, които само чистото и неутилитарно мислене може да изясни. Нищо по-естествено, реагирайки срещу този ексклузивизъм,¹ да претендираме сега за култура де постримериас (cultura de postrimerias)² вместо за прагматична култура.

¹ Наклонност да не се търпи друго мнение.

² Идеална, надпрагматична култура.

Заемайки мястото си на второстепенна духовна активност, политиката или утилитарното мислене е спасителна сила, от която не можем да се лишим. Ако ме поканят да избирам между търговец и бохем, ще отхвърля и едното, и другото. Но когато политиката обсеби съзнанието и управлява целия ни духовен живот, тя става крайно опасен недъг.

Причината е ясна. Докато вземаме полезното за полезно, нищо не може да се възрази. Но ако загрижеността за полезното стане основна привычка на същността на нашата личност, то когато трябва да се търси истинското, ние ще се стремим да го уеднаквяваме с полезното. И това да се прави от ползата истината е определението за лъжата. Следователно да господствува политиката значи да господствува лъжата.

От всички неща, на които животът ме е научил, най-язвителното, най-обезпокояващото, най-дразненното за мен е било да се убедя, че най-рядко срещаният вид по земята е този на правдивите хора. С умоляващ поглед на корабокрушенец съм търсил около мен хората, за които да има значение истината, чистата истина, нещата такива, каквито са от само себе си, и едва ли съм намерил някого. Търсил съм ги в близост и надалеч, между архитектите и между селяните, между простодушните и „учените“. И аз като Ибн-Битиста взех тоягата да странствувам и тръгнах по света в търсене (като него) на светците по земята, на хората с бистра и ведра душа, които улавят чистото отражение на същността на нещата. И намерих толкова малко, толкова малко, че се задушавам!

Да, задушавам се от мъка, защото една душа изпитва нуждата да вдишва миризмата от сродни души, и този, който обича най-вече истината, има нужда да диша въздух от правдиви души. Около мен намерих само политици — хора, за които не е важно да видят света такъв, какъвто е, които са готови да използват нещата единствено, както на тях е изгодно. Политика се прави в академичните и в университетите, със стихосбирката и с историческата книга, в строгия жест на моралния човек и в лекомисления жест на развратника, в салона за дами и в калугерската килия. И особено политика се прави в лабораториите: химикът и хистологът преследват с експериментите си потайни изборни цели. И като връх на всичко един ден пред една от най-абстрактните и известни книги, която се е появявала в Европа от тридесет години насам, чух самия автор да казва: „Аз съм преди всичко политик.“ Същият човек беше съчинил произведение относно безкрайно точния метод срещу господстващата милитаристична партия в собствената му родина.

Необходимо е впрочем да се утвърждава отново задължението ни към истината, към правото на истината.

В Книгата на държавите дон Хуан Мануел казваше: „Всички държави в света се включват в три групи: едните ги наричат защитни, другите — ораторски, и третите — земеделски.“ Пардон, Инфанте, така светът би бил непълен. Аз искам от този свят място, за което да кажат, че е определено за зрителите. Името се радва на прочуто родословие: намерил го е Платон. В неговата република се отсъжда специална мисия за това, което той назовава приятели на гледането. Това са умозрителните натури, от една страна, и, от друга — философите, теоретизиращите, което ще рече съзерцателите.

Следователно първото намерение на Зрителя е: за мен и за онези, които споделят желанието ми за чисто зрение, за теория, да направи твърдина срещу политиката.

Писателят, за да съсредоточи усилието си, има нужда от публика, както ликьорът от чаша, в която да се излее. Затова Зрителят е прочувствен призив за публика от „приятели на гледането“, от читатели, които се интересуват от нещата независимо от последствията им, каквито и да са те, та дори и морални. Размишляващи читатели, на които се нрави да проследяват физиономията на пред-

метите в цялата им деликатна, сложна структура. Небързащи читатели, за които е известно, че всяко точно мнение изисква време, за да се изрази. Читатели, които, като четат, да помислят отново за самите себе си върху онова, за което са прочели. Читатели, които не искат да бъдат убеждавани, но във всеки момент са готови да заменят едно традиционно кредо с някое необичайно. Читатели, които като автора са скътали в душата си поне мъничко антиполитично чувство. Накратко: читатели, за които не е възможно да слушат проповед, да се вълнуват на митинг и да съдят за хората и нещата, когато са на увеселение в кафене. Към такъв рядък вид мъже и жени се обръща „Зрителят“, който е книга, написана за интимно общуване.

След Гьоте вече е нещо обикновено да се противопоставя сивата теория на живота на трептящата небесна дъга на съществуването. Няма да споря сега какъв е истинският смисъл на подобно противопоставяне. Но трябва да предупредя недоброжелателните. Когато чета, че Аристотел схваща теоретическото упражнение за блаженство, т. е. за идеален живот, чувствам у себе си гневът да пробива респекта към Стагирита³. Струва ми се съвсем случайно, че бог, който е символ на всяко космическо движение, представлява същество, заето в мислене върху мисленето. Този стремеж да се обожествява дейността, с която сме заети на земята, този сърбеж у човека да не се задоволява с това, което е — ако това, което е, не изглежда да е най-хубавото и най-съвършеното, — ми се струва, че е политически остатък, който остава неизменен дори и в най-висшата диалектика. Аристотел желае да направи от бог най-големия професор по философия.

Много далеч съм от мисълта да твърдя подобно нещо. Не твърдя, че теоретическото поведение трябва да бъде господстващо; че трябва първо да философствуваме и после, ако се удаде случай, да живеем. По-скоро вярвам в обратното. Единственото, което твърдя, е, че от време на време теорията трябва да насочва ясната си зеница към спонтанния живот и че когато се създава теория, тя трябва да се създава със съвършена чистота, с целия трагизъм. Злото в републиките — казва Платон — произтича от това, че не всеки прави онова, което трябва да прави. Това е от решаващо значение. Струва ми се възхитително например, че Дон Жуан оставя сърцето си да се плъзга от жена на жена. Онова, което ме дразни, е, че Дон Жуан теоретизира любовта. Не: да върши своето! Някоя жена го чака: може да посява цветето и пониква бодилът. Но да се мъчи да ни отнеме истината с надутостта на петел: би било безполезно; и освен това — неприлично.

Да се наблегне на разликата между съзерцанието и живота — живота с политическата си смесица от интереси, желания и изгоди — беше необходимо. Защото Зрителят има и второ намерение: той съзерцава, гледа — но той иска да види живота такъв, какъвто протича пред него.

Теорията, занимавайки се единствено със смътно, далечни и схематични проблеми, с основание започна да става сива. Историята на науката за познанието ни показва, че логиката, люшчайки се между скептицизма и догматизма, като че ли винаги е изхождала от погрешна вяра: гледната точка е фалшива. Оттук произлизаха двете противоположни мнения: именно така съществува само индивидуална гледна точка и после не съществува истината — скептицизмът; именно така истината съществува, после трябва да се възприеме една свръхиндивидуална гледна точка — рационализмът.

Зрителят ще се опита също да се разграничи и от двете решения, защото се различават от мнението още в самия си зародиш. Индивидуалната гледна точка ми се струва единствената гледна точка, от която може да се гледа на света в неговата истина. Друго нещо е измама.

³ Стагирита — родният град на Аристотел.

Лайбниц казва: „Така, както един и същ град, гледан от различни страни, изглежда съвсем различен и като че ли е уголемен — от перспективна гледна точка, — случва се също вследствие на безкрайното множество от прости субстанции — или, с други думи, на съзнания, — да има като че ли толкова различни светове, които при това са само перспективите на един единствен, в зависимост от различните гледни точки на всяка монада.“

Действителността, бидейки едновременно и извън нашите индивидуални съзнания, може да дойде до тях само размножавайки се в хиляди лица.

От този Ескориал, неумолимо господство на камъка и геометрията, където се установи душата ми, виждам на преден план извитата циклопска ръка на планината Гуадарама, протегната към Мадрид. Човекът от Сеговия, стъпил на своята червеникава земя, една съзира противоположния склон. Ще има ли смисъл да споря с него коя от двете гледки е истинската. Без съмнение и двете са, и то именно защото са различни. Ако родната планина беше фикция, абстракция или халюцинация, би могло да има съвпадение между зеницата на сеговийския зрител и моята. Но действителността може да се гледа само от зрителната точка, която всеки заема по някаква фаталност във вселената. Действителността и зрителната точка се намират в съотношение и тъй като действителността не може да се измисли, също така не може да се изфабрикува и зрителната точка.

Истината, действителното, всемирът, животът — както и да желаете да го наречем — се дели на безброй плоскости, на безкрайно много склонове, които се насочват към някой индивид. А който е съумял да остане верен на своята зрителна точка, ако е устоявал на вечното изкушение да не промени ретината си с някоя друга, въображаема, то той ще види реалния аспект на света.

И, обратно, всеки човек има някаква мисия в истината. Там, където е моята зеница, друга не може да бъде; това, което моята зеница вижда от действителността, друга не може да го види. Не можем да се взаимозаменяме, имаме нужда един от друг. „Единствено между всички хора може да бъде изживяно човешкото“ — казва Гюте. Измежду човечеството всяка раса, във всяка раса всеки индивид е орган за възприятие, различен от всички останали и като пипало достига до отломки от вселената, за другите недостъпни.

И така действителността се представя като индивидуална перспектива. За едни дадено нещо е на последен план, за други се намира на първи план. Пейзажът подрежда размерите си и разстоянията между отделните си елементи в съзвучие с нашата ретина, а сърцето ни разпределя акцентите. Визуалната и интелектуалната перспектива се усложняват с перспективата за валоризация. Вместо да спорим, нека включим нашите виждания в благородно духовно сътрудничество и както отстоящите един от друг брегове се съединяват от бурния поток на реката, така и ние да образуваме потока на действителното.

Лъчистата струя на живота преминава неудържимо. Нека уловим развитието му с чувствителната призма на нашата личност и, от друга страна, на хартията, в книгата ще се проектира небесната дъга.

Зрителят ще гледа панорамата на живота от висотата на своето сърце, както от възвишение. Бих желал да се опитам да възпроизведа без изопачавания особената му перспектива. Онази част от цялото, която е ясна представа, ще продължи да бъде такава. Но ще продължи да бъде мечта онова, което е мечта. Защото една част, една форма от действителното е въображаемото и във всяка пълна перспектива има един план, където живеят живота си желаните жени.

Ще опиша впрочем склона, който действителността ми изпраща. Ако не е най-живописният, виновен ли съм аз? От положението, което съм заел в Ескориал, ясно е, че за мен светът ще се яви със сурово лице.

Такова е намерението, което ме подбужда. Както се забелязва, то изключва недвусмислено желанието да наложа на когото и да е моите решения. Точно обрат-

ното: стремя се да заразя и останалите с моето желание, за да бъде всеки един верен на своята перспектива.

На някого ще послужи ли с нещо Зрителят? Не мога да бъда сигурен; но схващам като добро предзнаменование, че намерението ми за него се породи сред изблик на безлична радост, на доверие от временните битки, онези от нас, които извървяхме половината от жизнения път, бяхме доловили смисъла на мелодията на зазоряващия се ден, която съдбата модулира с ловния си рог. В продължение на два часа няма да изпитваме лична и колективна горчивина; но в дълбините на нашето съзнание усещаме сигурност, че гледаме към по-добри времена.

Съзираме една по-богата, по-сложна, по-жизнена, по-благородна, по-спокойна епоха, по-мъдра, по-религиозна, с по-големи възможности за наслади — епоха, през която ще се развият по-добре индивидуалните различия и ще се разкрият безкрайни възможности за емоционален живот.

Но както лъкът е необходим, за да полети стрелата, така и волята трябва да даде устрем на сигурната надежда. Но тази по-ароматна епоха зависи от нас, от нашето поколение. Дължни сме да предчувствуваме новото; но нека да имаме и смелостта да го утвърждаваме. Нищо друго не изисква толкова чистота и енергия, както тази мисия. Защото дълбоки са у нас корените на старото с всички свои привилегии, произтичащи от навика, от властта, вкл. и от самия факт, че то съществува. Нашите души, както разумните девизи, трябва да бдят със запалени лампи и в очакване на неизбежното. Старото можем да го срещнем навсякъде: в книгите, в обичаите, в думите и по лицата на останалите. Но новото, новото, което се приближава към живота, единствено можем да го открием, като се вслушаме с доверие в шумовете на нашето сърце. Като разузнавачи от авангарда на нашия пост се съединяват опасността и славата. Ние принадлежим на самите нас; никой не ни закриля, нито ръководи. Ако нямаме доверие в самите нас, всичко ще пропадне. Ако то е прекалено голямо, няма да имаме изгода. И тъй да се надяваме, без да се доверяваме на някого. Възможно ли е това? Не зная дали е възможно, но виждам, че е необходимо.

Хегел е открил идея, която отразява много добре трудното ни положение. Това е повеля, която ни предлага да смесим дозирано скромността с гордостта. „Имайте смелостта — казва той — да изпадате в двусмислие.“

След всичко, това е същият принцип, който според съвременните биолози направлява движенията на инфузорията във водната капка — опит и грешка.

Преведе от испански: Иван Гичин

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ НА ЧОВЕКА

От 50-те години на последния век в Европа се забелязва прогресивно масовизиране на живота. В последните години този процес се разви с шеметна бързина. Частното, скритото и самотното съществуване, затворено за публиката, за тълпата, за останалите, ще става все по-трудно и по-трудно.

Това явление придобива засага материален характер. Шумът на улицата. Улицата се изпълни с врява. Една от минималните привилегии, на които човекът се е радвал в миналото, е била тишината. Правото на много или малко тишина — отнето. Улицата прониква в частното ни убежище, обсебва го и го изпълва с публична глъч. Онзи, който желае да размишлява, да се съсредоточава в себе си, трябва да навикне да го прави сред публичната шумотевица, да бъде водолаз в океана от колективни шумове. В материалния смисъл не се позволява на човека да бъде сам, да бъде със себе си. Иска или не иска, той трябва да бъде с останалите.

Анонимният трясък от шосето и площадчето прониква през стените на жилището.

Всичко онова, което е означавало респект към устояващото на безграничната публичност, чезне ден след ден. Най-вече семейството като крепост. Семейният живот — много малко общество, затворено в себе си и възправено срещу голямото гражданско общество, е вече голяма рядкост. Куриозна е, разбира се, непосредствената причина за ускореното му разпадане. Признавало се е винаги, че сърцето на семейството е домашното огнище; но, както се случва обикновено, в началото човек го е схващал като нещо романтично. Домашното огнище е олтар (altarium) и е кухня. Нека да отива към олтара! Свещеното за семейството, за бащинството! Но работата е в това, че шом като започна да става трудно намирането на домашна прислуга, ларовете,¹ бащинството, семейният олтар започнаха да се изпаряват. Накрая се видя, че опората на семейството не е бог Лар, нито pater familias,² а чисто и просто — слугата. Това е толкова очевидно, щото е възможно явлението да се изрази почти със строгостта на действащ закон, както законите на физиката. В Съединените щати, където е по-трудно човек да има слугиня, отколкото жираф, семейният живот е сведен до своето минимално проявление. Паралелно с това и къщата е станала по-малка. Защо не, след като човек не може да остане в къщи. Без слуги, наложително е да се опрости домашният живот, а след като се опростява, той става неудобен.

Комплицираният полурелигиозен ритуал олтар-кухня е трябвало да се опрости до крайност. Човекът се е насочил към обществото, изхвърлен от домашния кът. Тенджерата е била богът Лар.

Разпадане на семейството. Да отбележим съотношението между часовете, които някога човек е прекарвал в къщи и които прекарва сега. Когато той е оставал в своя дом през онези дълги и бавни часове, той е подхранвал вътрешния процес на съзряване и оформяне на една част от себе си — индивидуална, непублична, едва ли не антипублична.

Една диаграма би могла да покаже еволюцията в дебелината на стените от Средновековието до ден днешен. През XVI в. къщата е крепост. Днес многоетажното здание е кошер; самият кошер е град и стените са тънки прегради, които едва ни отделят от улицата. През XVIII в. къщите са си все още просторни и дълбоки. В тях човекът прекарва по-голямата част от деня си в защитено усамотение. Самотата, прониквайки час след час в душата, върши своето дело като ковача. Има нещо сходно между тишината, която прави нашата личност компактна и устойчива, и трансцендентния ковач. Под нейно въздействие човекът укрепва индивидуалната си съдба и може да излезе на улицата, без да се страхува, че ще бъде изцяло осквернен от публичното, невежото, всекидневното. В уединението автоматически се извършва пресяване и отграничаване на нашите идеи, желания, страсти и ни става ясно кои от тях наистина са наши и кои са анонимни, заобикалящи ни, попаднали върху нас като пътния прохляк.

Не се знае какъв ще бъде краят на този процес. Досега историята на Европа е била развитие и поощрение на индивидуалността. Нейната цел е била животът да придобива с все по-голяма интензивност индивидуална форма. С други думи, всеки един, живеейки, да се чувства единствен, отговорен за самия себе си както в удоволствието, така и в дълга и болката. И не е ли тази форма истината, чистата трансцендентна истина в човешкия живот? Великолепно или скромно, за човека да живее — това е изконната му същност, тя е да остане сам — съзнание за неповторимост, за изключителност в съдбата, която само той притежава. Не се живее групово. Всеки един трябва да живее за себе си своя живот, да го пресуши

¹ Бог на семейството.

² Баща на семейството.

със собствените си устни като чаша, пълна със сладко и кисело. На човек му се случва да бъде придружен; но след случилото се той не допуска съучастници.

И въпреки това не може да има съмнение, че понастоящем присъствуваме на неочаквана промяна в посоката. Вече от две поколения животът на европейца непрекъснато се дезиндивидуализира. Всичко принуждава човека да губи своята индивидуалност и компактност. Както къщата стана шуплива така, човекът и обществената атмосфера — идеите, целите, вкусовете свободно възникват и се променят против волята ни и всеки един започва да чувства себе си едва ли не за някой друг. Дали това не е само трик, временна промяна, крачка назад, за да се даде още по-силен тласък на индивидуализацията? Не се знае; но факт е, че в днешно време голям брой европейци чувствуват сладострастно удоволствие в отказа си да бъдат индивиди и да се слееят с колективното. Желанието човек да се чувства маса, отказът му да има изключителна съдба е взело форма на епидемична наслада. Човекът се социализира.

Случаят не е нещо ново в човешката история. Той почти е бил най-честото явление. Противоположното е било рядкост. Това, което сега става, ни изяснява положението на човека в добрите времена на Гърция и Рим. Тогава на човека не се е давала свобода да живее от себе си и за себе си. Държавата е имала право върху цялото му съществуване. Когато Цицерон е изпитвал желание да се оттегли в тосканската си вила и да се посвети на изучаването на гръцките книги, той е трябвало да се оправдава публично и да се извинява за моментното си отлъчване от колективното тяло. Голямото престъпление, което е коствало живота на Сократ, е било волята му да притежава особен, собствен демон: с други думи, — индивидуално вдъхновение.

Социализацията на човека е дело, криещо опасности. Защото тя не се задоволява с изискването мосто да бъде за останалите — великолепно намерение, което не ми причинява никаква неприятност, — но ми налага да приема за мое онова, което е на останалите. Например: да възприема идеите и вкусовете на останалите, на всичките. В забрана остава всичко извън това, всяка лична собственост, вкл. и притежанието на убеждения за изключителна изява на всеки един.

Абстрактната божественост на „колективното“ отново упражнява своята тирания и вече нанася опустошения в цяла Европа. Пресата счита за свое право да разгласява нашия частен живот, да го съди, да произнася над него присъда. Обществена власт ни принуждава да даваме всеки ден повече от нашето съществуване на обществото. Не се позволява на човека да има кътче за оттегляне, за уединяване със себе си. Масите протестират яростно срещу всяка резервирана постъпка от наша страна.

Вероятно коренът на тази антииндивидуална ярост е в това, че в своята интимна същност масите се чувствуват слаби и уплашени пред съдбата.

В една своя проникателна и вдъхваща ужас страница Ницше отбелязва как в примитивните общества, безсилни пред трудностите на съществуването, всеки индивидуален, особен, оригинален акт е бил считан за престъпление, а човекът, който се е опитвал да живее независимо — за злосторник. В своите постъпки той винаги и във всяко отношение е трябвало да се съобразява с общоприетото правило.

Сега, както изглежда, много хора отново започват да изпитват носталгия по стадото. На онова, което все още живее у тях от овцата, те се отдават със страст. Искат да вървят по жизнения друм единно, в общ път, опрени един о друг и с наведена глава. Затова в много народи в Европа има хора, които търсят овчар и куче.

Изворът на омразата към либерализма не може да бъде друг. Защото либерализмът, преди да бъде повече или по-малко политически въпрос, е радикална идея за живота: той е схващане, че всяко човешко същество трябва да остане свободно, за да реализира индивидуалната си и неприкосновена съдба.

Преведе от испански: Иван Гинчин